

לימוד תורה ופסיקה תחת אש

הקדמה
כתיבה 'תחת אש'
בעיות הזמן
מאחורי הקלעים של הפסיקה
הרב יוסף צבי דושינסקי
רבני צפת
סיכום

הקדמה

מלחמה יוצרת מצבים המקשים על לומדי התורה, בין הלומדים לשמה שאין עול הפסיקה עליהם, ובין הלומדים לשם פסיקת הלכות שהזמן גרמן. המדובר לעיתים בשאלות קשות שאין להן תקדימים, ושהתשובות נדרשות מיד ויש להן משמעות רבה ומיידית. לימוד ופסיקה תחת אש הם אתגר לא פשוט, הדורש אחריות רבה. אציג כאן לקט של התבטאויות של מחברי ספרים תורניים על לימוד וכתבת דברי תורה והלכה בימי מלחמה.

כתיבה 'תחת אש'

א. הרב משה צבי נריה, שערך והוציא לאור מכתבי הרב קוק זצ"ל בשנה שלאחר פטירתו, ציין בהקדמה את קשייו:

פרקי 'משנת הרב' הופיעו בשעתם בקשיים גדולים והרבה סייעתא דשמיא [...] הפרקים נערכו ונדפסו בימים טרופים, עקובים מדם בנים-בונים, ימים אשר צל המוות פרוש עליהם וישועה רחוקה מאיתנו, ככתוב בסוף 'ראש מילין' ההקדמה למהדורה הראשונה שנדפסה בסוף שנת צרו"ת ופרעות שהתחילו בהן הערבים אחרי חג הפסח [תרצ"ו], ונמשכו והלכו. עבודת העריכה והטיפול בהדפסה נעשו בין משמרת למשמרת בה עמד החתום-מטה בעמדת ההגנה בירושלים בחצר 'שטראוס' אשר בשכונת מוסררה, לבל יפרוץ האויב משער שכם ל'מאה שערים'...

1 הרב משה צבי נריה (עורך), משנת הרב, מרן רבי אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל - פרקי מחשבה, בדעת-אלוהים, תורתו, עבודתו ויראתו ותחיית עם סגולתו על אדמת קודשו, מהדורה שלישית, הוצאת אורות בית אל, תשנ"ב, עמ' ג.

ב. בהקדמה לספרו השישי שיצא לאור בשנת תרצ"ט, לאחר מאורעות תרצ"ו-תרצ"ט, כתב הרב אברהם חיים נאה:

זה קרוב לשלוש שנים שהמהומות בארץ הקודש, והטבח וההרג הנורא, מגיעים עד דכדוכה של הנפש, מוצצים לשד הכוח והמוח, ופעמים רבות הוכרחתי להפסיק באמצע הלימוד והכתיבה מפני קול היריות בלי הרף שרעשו בסביבותינו, והפחדים והזוועות היה נורא ואיום...²

ג. המורה הידועה לתנ"ך נחמה ליבוביץ שגרה בירושלים בשנת תש"ח, התקשתה להתמיד במנהגה בו החלה בשנת תש"ב להפיץ דפי סטנסיל עם שאלות בפרשת השבוע אל הרבים ששלחו אליה את תשובותיהם. נחמה הקפידה לעבור על תשובות הקוראים ולהחזירן עם תיקונים והערות, והיא שיתפה את הקוראים בקשייה:

חברים וחברות יקרים, באשר אתם שם. לצערי לא יכולתי לשלוח לכם את גיליונות השנה כסדרם, כאשר נהגנו בכל שש השנים הקודמות. גרם לכך מצבה הקשה של ירושלים עירנו ת"ו והקורות אותנו. חברי לעבודה ועוזרי הנאמן מר יעקב אשכנזי עבר לת"א כי ביתו נפגע בפגז, ואף ביתי הופגז קשה וחדר עבודתי וספרייתי נהרסו. מטעם זה גם לא יכולתי להחזיר לתלמידי את עבודותיהם ששלחו בקיץ זה, וחלק מהם גם נקרע ונשרף. אקווה שנוכה להמשיך עבודתנו בלי הפרעות בתש"ט, ושגם אוכל להחזיר את העבודות הנמצאות עוד בידי. אבקש את כל תלמידי לחדש את לימודיהם ולשלוח לי שוב את עבודותיהם מדי שבוע בשבוע, להודיעני על שיעורים הניתנים בחוגים, בחברות נוער, בסניפים, במשקים, וכן להודיעני על גיליונות שלא הגיעום...³

ד. הרב פנחס עפשטיין, ראב"ד העדה החרדית, תושב הרובע היהודי בעיר העתיקה של ירושלים, נאלץ לעזוב את ביתו עקב הקרבות ולהשאיר מאחוריו את ספרייתו הגדולה שכללה כ-3,000 ספרים, שכללו גם הערות רבות שכתב על גיליונות דפיהם. הספרייה, כתביו והתכתבויותיו הרבות בענייני הלכה אבדו כאשר כבש הלגיון הירדני את הרובע היהודי. דבר זה ציער אותו מאוד עד סוף ימיו.⁴ גורל דומה אירע לספרייתו ולכתביו של רב הכותל המערבי הרב אביגדור יצחק אורנשטיין, שנהרג יחד עם אשתו בקרבות הרובע היהודי.

2 שניאור זלמן ברגר, נודע בשיעורים: הרב אברהם חיים נאה, מסכת חיי, קריית מלאכי, תשע"א. הקדמה לספר.

3 חיותה דויטש, נחמה: סיפר חייה של נחמה ליבוביץ, ידיעות אחרונות ספרי חמד, תל אביב, 2008, עמ' 116.

4 'גולדהבר, ג"ח רוזנברג, מ' שוחט, מתורתו של רבי פנחס, בתוך רבי פנחס עפשטיין יצק"ל, ראב"ד עיה"ק ירושלים, כרך שני, מכון ירושלים, תשע"ה, עמ' תריח-תרכב.

ה. נראה שהפסוק בתהילים (קיט, צב) "לַיְלֵי תוֹרֶתְךָ שֶׁעָשִׂי אֶז אַבְדְּתִי בְעֵינָי" עמד לנגד עיניו של הרב ישעיה זאב וינוגרד, ששימש כר"מ בישיבת 'עיסור רבנים' של ישיבת 'עץ חיים' בירושלים, ושהה בעיר במלחמת העצמאות. הרב וינוגרד עסק בפתרון הקושיות שנמצאות בקונטרס "קבא דקשייתא" שחיבר הרב יואב יהושע וייגרטרן רבה של קינצק בפולין (תר"ה-תרפ"ג), והדפיס אותו בסוף החלק השני של ספרו "חלקת יואב" בשנת תרס"ה. הקונטרס "קבא דקשייתא" כולל 103 קושיות, ללא תשובות, ומטרתו הייתה ליצור משא ומתן הלכתי בקרב הלומדים. הרב ישעיה זאב וינוגרד לקח עמו למקום מקלטו את הקונטרס וחיבר תשובות לקושיותיו, אותן פרסם בחלק השני של ספרו "שערי זיו" שיצא לאור בירושלים בשנת תשי"א. בהקדמה לספרו הוא כתב:

בימי התלקחות שואת הפרעות וההפגזות בעיר הקודש בימי מצור האימים על ירושלים, עת בחוץ חרב שכלה ובחדרים אימה שררה, בהיותי נאלץ למצוא מחסה במרתפי מחשכים, נזדמן לי ספר חלקת יואב מהגאון הרב יואב יהושע זצ"ל הגאב"ד בק"ק קינצק, וראיתי שמה קונטרס קבא דקושייתא של הגאון הנ"ל, והוא כולל מאה ושלוש קושיות. הגיתי ועלה ברעיוני לתרץ את קב"א הקושיות של הגאון הנ"ל ולחברם בקונטרס בשם 'קבא דניחותא', וב"ה עלה בידי, ומעניין לעניין יבוררו בו עוד עניינים ודברי גאונים ז"ל, ונעשה קונטרס גדול. ומפאת החשיבות המיוחדת, בהתחשב בעמל הרב והיגיעה העצומה שבהם אשר היה בימי עוני ומרודי עד שעלה בידי בע"ה לחבר ספר זה, החלטתי אפוא להעניק לו זכות בכורה ולהביאו למכבש הדפוס.

הרב וינוגרד זכה על ספרו לפרס הרב קוק לספרות תורנית מקורית בשנת תשי"ד.⁵

בעיות הזמן

אחרי החלטת החלוקה של האו"ם בי"ז כסלו תש"ח (כ"ט בנובמבר 1947) פרצו מעשי איבה בין הערבים ליהודים. היישוב היהודי התארגן במהירות לגיוס כללי, והגברים בגילאים המתאימים נקראו להתפקד ולהתגייס. גם בציבור החרדי הלא-ציוני חל שינוי הדרגתי. המפלגות החרדיות בגיבוי מועצת גדולי התורה התירו בהדרגה לעבור מהתבדלות והחרמת מוסדות היישוב היהודי למעורבות ושותפות. שינוי זה חל גם על הגיוס לכוחות הביטחון של היישוב - הארגונים החרדים קראו לגברים שאינם תלמידי ישיבות להתייצב לגיוס, ואף עודדו אותו.

5 הרב ישעיה זאב וינוגרד, ספר שערי זיו, חלק שני, קונטרס קבא דניחותא, ירושלים, תשי"א, ההקדמה לקונטרס קבא דניחותא; אריה אלברט, במחיצת סופרים תורניים, שערים, 10.9.1954, עמ' 4; אליהו וינוגרד, ענבי הגפן, סיפור כנס צאצאי מנה וישראל וינוגרד, 2016, עמ' 21-22. אשתו של הרב וינוגרד נפטרה בתשרי תש"ט [מודעת אבל ביומן, כ"ה תשרי תש"ט 29.10.48, עמ' 1].

הגיוס הנרחב של החרדים שעד כה לא היו מעורבים בפעילות הביטחונית של היישוב יצר מצב חדש לכל הצדדים המעורבים, והיה צריך למצוא פתרונות מידיים לבעיות שנוצרו בתחום הדתי-הלכתי. כך למשל, במחוז ירושלים התברר עד מהרה שלמגויסים ולמפקדיהם לא היה ברור איזו פעילות מותרת בשבת ואיזו אסורה. נעם גרוסמן, מפקד פלוגה בגדוד "מוריה", דיווח על כך למפקדו:

דתיים הנמצאים בפלוגתנו מתלוננים על עבודתם בשבת, היינו סוירים, אימונים וכד'. הדבר מגיע לידי אבסורדים של אי נגיעה בנשק בשבת וכד'. אם אפשרי הדבר כדאי להמציא מכתב חתום על ידי הרב הרצוג, הדבר (עלול) [עשוין] לחסל את כל העניין הזה אחת ולתמיד. באם נמצא מכתב כזה כדאי להמציא העתק אלינו.⁶

שאלות הלכתיות מגוונות בתחומים רבים זרמו לרבנים הראשיים ולרבנים מקומיים לאורך כל המלחמה, מחוגים ומקומות שונים ומגוונים: טבריה, כפר עציון, תנועת הנוער "עזרא" ועוד.⁷

מאחורי הקלעים של הפסיקה

באופן טבעי היה הרב הראשי הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג כתובת מרכזית לבירורים בתחום הזה. בין השיטין של תשובותיו ניתן לחוש במצב הקשה, אך אין לכך השפעה על המהות והדיוק שבתשובותיו. כך למשל כתב הרב הרצוג בסוף חוות דעת ארוכה ומפורטת [48 עמודים] בעניין גיוס בני הישיבות מט"ז טבת תש"ח:

בסיום דבריי אני מדגיש שאת הקונטרס הזה כתבתי, מרוב הטרדות, בחיפזון גדול, ואפשר שיימצאו בו דברים שאינם יכולים לעמוד בפני הביקורת. ומכ"מ בדרך כלל חושבני שמסקנתי די מבוססת, ת"ל, כי למרות החפזון כתבתי בריכוז המחשבה.⁸

בסיום תשובה שדנה בעניינים רבים, כמו מלאכות דאורייתא או דרבנן באימונים בשבת והסתרת כלי נשק בעת חיפושים; פעולות הגנה והתקפה; התייחסות לאנשי

6 נעם [גרוסמן], הנדון: דתיים בפלוגה, ללא תאריך, א"צ 2644/1949 - 402. נעם גרוסמן נפל במילוי תפקידו בכ"ג אדר א' תש"ח (4.3.1948).

7 הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג, פסקים וכתבים, שאלות ותשובות בדיני אורח חיים, מוסד הרב קוק יד הרב הרצוג, ירושלים, תשמ"ט, סימנים מה, מו, מח, עמ' קצה-ריח.

8 הרב הרצוג, ט"ז טבת תש"ח, ע"ד בני הישיבות הי"ו בקשר עם המצב, ג"מ, ארכיון הרב הרצוג, פ-4251/7.

אויב הנראים חפים מפשע ועוד, ציין הרב הרצוג⁹:

את הקונטרס הזה חיברתי ימים מועטים אחרי קבלת השאלות. ואמנם חששתי לסמוך על עצמי בדברים חמורים כאלה, שבת קודש מצד אחד, ופיקוח נפשות ומלחמת ישראל מלחמת מצוה מאידך גיסא, ומסרתיו ליד הגאון ר' צבי פסח פרנק שליט"א, והיום החזירו לי בהסכמת דעתו המלאה על דעתי. ונתקיים התנאי בנוגע לנקודות אודות 'עד שיצטרף אליו רב מובהק'.

הרב הרצוג בראשית תשובתו לרב משולם ראטה לגבי כתיבה בשבת בכתב גלחות [כתב לוועזי] ובכתב משיט"א [כתב עברי באותיות עגולות לעומת האותיות המרובעות] ציין¹⁰:

אני מוצא לנכון להקדים, שתשובתי להשואלים מהסוג הזה אינן ערוכות לרבנים תלמידי חכמים, אלא ליהודים כשרים אבל פשוטים, ואני מנמק בקיצור מופלג. ומכ"מ אני מנמק, שלא יראו דבריי כגזירות. ומשום כך פעמים שאפשר לחשוב שנשמט ממני משהו... יותר מזה אין לי פנאי להאריך, והנני אומר לכ"ג יישר כוחו ומודה אני לו מאוד שעיין בעניין, ומיני ומיניה תסתיעה שמעתתא ויתקלס עילאה. ונוכה לישועת ה' כהרף עין ולא תחלתא דגאולה, ומשם לגאולה שלמה במהרה בקרוב אמן ואמן.

הרב הרצוג אישר לקרובי הרב יצחק אונא שנפטר כמה ימים אחר קום המדינה בביתו ברחוב אוסישקין בירושלים לקוברו באופן זמני בחצר ביתו, מאחר ובאותו היום הצטרף הלגיון הירדני למערכה על ירושלים ולא הייתה כל אפשרות להגיע לבית הקברות בשכונת סנהדריה. הרב הרצוג השתתף בלוויה ואף נשא הספד¹¹.

למרות המצב הקשה לא היה ויתור על לימוד יסודי של העניינים שהיו הנושא לפסק. כך למשל, פנה הרב הרצוג בכ"ב אלול תש"ח למושל הצבאי של דרום ירושלים לאפשר "לוועדת תלמידי חכמים וחברי בית הדין הנוסעים לתחנת החשמל לשם ביקורת של תהליך ייצור החשמל, למטרת בירור ההלכה בקשר עם שמירת השבת"¹².

גם הרב בצמ"ח עוזיאל, שותפו של הרב הרצוג לרבנות הראשית, שהה בירושלים בתקופת המצור והלחימה, והוא ציין בכתביו את קשייו בתקופה זו. כך למשל, באחד

9 הרב הרצוג, פסקים וכתבים, חלק א, סי' נב, עמ' רכו-רמה, ז' אדר תש"ח.

10 הרב הרצוג לרב משולם ראטה, ג' ניסן תש"ח: הרב הרצוג, פסקים וכתבים, כרך א, שאלות ותשובות בדיני אורח חיים, ירושלים תשמ"ט, סימן מט, עמ' ריט-רכב.

11 עדות הרב אביגדור אונא בדבר מות אביו הרב יצחק אונא בירושלים בזמן המצור, אמ"פ-2840/50.

12 מ"א רוקבסקי, מזכיר פרטי, אמ"י, ארכיון הרב הרצוג כ"ב אלול תש"ח.

הלילות של חורף תש"ח התפוצצה מכונית תופת ליד משרדי העיתון פלסטין פוסט ברחוב הסולל במרכז ירושלים, סמוך לבית הרב עוזיאל. הרב עוזיאל ציין ביומנו האישי: "אור ליום ב' נמלטתי מהבית בחסד ה' עלי הגדול, לנתי במלון 'תל אביב'". כמה ימים אחר כך התפוצצו בשעות הבוקר שלוש משאיות תופת ברחוב בן יהודה וגרמו להרוגים ופצועים רבים ולהרס רב. חלונות משרדו של הרב נפגעו בפיצוץ. הרב עוזיאל התייחס גם לכך ביומנו: "צער רב מלווה בזעם נגד המפציצים נטלה ממני חפץ העבודה. [...] קומה ה' בעוזך ריבה את ריבנו ונקום את נקמתנו והשב לשכנינו שבעתים אל חיקם"¹³.

התחושות לקראת פסח תש"ח בירושלים היו קשות. הרב עוזיאל כתב לילדיו בתל אביב בו' בניסן תש"ח כי לא נפגש עמם מזה שישה חודשים, וגם תקוותו לפגוש אותם בליל הסדר לא תתגשם בגלל הסכנה בדרכים. הרב התייחס גם למחסור הגדול במצרכי מזון:

ואפשר לומר שכל היישוב היהודי בלי יוצא מן הכלל הוא שרוי ברעב במדה זאת של לחם במלח בצמצום ומים במשורה. בקושי רב אני משיג מעט חלב וחבילת חמאה וזהו הכל [...] מקווים שלשבת נשיג חתיכת עוף, ומה יהיה בפסח עדיין לא ידוע, אבל על כל פנים הכל יהיה במדה ובמשורה מצומצמת. [...] במצבים אלה איני יכול לקוות למסיבתנו המשפחתית בליל הסדר, ואיני יכול לתאר לעצמי את הבדידות העגומה שבלילה זה. חשבתי ללכת לאיזה מלון, אבל לא אעשה זאת כי מוטב לי לשבת בביתי ובדידותי מללכת לאיזה מקום שהוא. עתה אני חושב עליכם ומרגיש את צערכם בפסח זה, שהוא הראשון בימי חינינו המשפחתיים שהוא נעשה במצב עגום זה¹⁴.

מפקד ירושלים, דוד שאלתיאל, קיבל היתר הלכתי להעסיק אנשים בשבת בהקמת ביצורים בעיר ביום הכרזת המדינה ובשבת שאחריה. שאלתיאל שבא לשטח נתקל ביהודי זקן הסוחר אבן גדולה, וכשניגש אליו ראה שזהו הרב עוזיאל בעצמו. הוא הסביר לו:

היום נתתי היתר לעבוד בשבת. אם היהודים לא יראו אותי עובד בשבת אולי לא יאמינו שהיום חילול שבת זהו קידוש שבת...
שאלתיאל ציין כי ראה בזה מעשה גבורה שבועדי לא ישכח¹⁵.

13 מכמני עוזיאל, חלק ו, הרה"ג מאיר חי עוזיאל, יומן אישי, הוועד להוצאת כתבי מרן זצ"ל, ירושלים, תשס"ט, עמ' תרפא.

14 מכמני עוזיאל, חלק ה, עמ' תקנח-תקנט.

15 דוד שאלתיאל, ירושלים תש"ח, משרד הבטחון, 1981, עמ' 164. הרב עוזיאל היה בן 68 בתש"ח.

הרב אליעזר וולדינברג הביא בספרו "ציץ אליעזר" דברים שכתב במהלך תקופת המצור והלחימה בירושלים בתש"ח:

ספרי זה עברו עליו כל נתיבי יסורי האתחלתא דגאולה [...] התחלתי בהדפסות לפני למעלה משלוש שנים, כמה שבועות לפני שאומות העולם הביעו מתוך הארה עליונה את הכרתם בחלק מזכויותינו לחיות בתור עם בארצו. וככה התענה בכל אשר התעניתי [...] ובעיקר במלחמת האימים על ירושלים עיר קודשנו ותפארתנו. כמה מן הקונטרסים חידשתי בעצם ימי ההגנה והכיבוש [...] כקונטרסי על 'מלחמת הגנה והתקפה בשבת' הדן מאשר התרחש ממש בעצם הימים ההמה, וכקונטרסי על 'השימוש ברדיו בשבת ויום טוב' שחידשתי וסדרתי בעצם הימים והלילות ההם כשעפו מעל ראשנו ממש פגזי זעם של האויב. וישבתי במסתרים עם ערמת ספרי-יה מסביבי והתעמקתי בתורת-החיים של בורא העולם החותך חיים לכל חי, ובכך יחד עם הפקדת רוחי ביד ה' התאזרתי עוז מבטחים שלא יעזבנו ולא יטשנו למען שמו ולמען תורתו [...] צמרמורת עוברת בכל גופי מדי הזכרי באותה תקופה הנוראה של חבלי לידת המדינה. [...] אנו תושבי ירושלים בפרט מנותקים היינו מבלי שום קשר עם הערים האחרות ומוקפים אויבים בנפש הרוגשים וסואנים כים נגרש לבלענו. [...] פגזי האויב עפו בלי הפסק מעל ראשנו ודממת מות שררה בכל העיר. לא הייתה שכונה אשר לא נפגעה ולא היה רחוב אשר לא נפלו שם חללים. [...] רובה של היממה ישבנו במסתרים ברעב ובצמא [...] לא פעם עמדנו כל בני המשפחה צפופים ומרוכזים בפניה צרה של הבית שחשבנוה למבוצרת, מרוכזים זוחלים ורועדים מהאש היוקדת והלוהטת. ובהתגבר הפחד, בראותנו אמות הסיפים של הבנין נדים ומטים ליפול והבית ימלא עשן, פרשנו כל אחד לקרן זווית כנוס לתוך עצמו והתוודינו לאדון-כל בלב נדכה ובשברון מתניים בחושבנו שהשנה הקיץ עלינו חלילה הקץ [...] רעש ההפגזות לא פסק, ובלי הפסק נשמע רחש התפילה¹⁶.

בסוף הקונטרס בדבר שימוש ברדיו בשבת ויום טוב כתב הרב וולדינברג:

קונטרסי זה חידשתי וכתבתי בימים שאין בהם חפץ [בחודש אייר תש"ח] בימי מערבולת דמים ובלהות צלמות שעברו עלינו ביחוד פה בירושלים עיר קודשנו ותפארתנו תובב"א בבחינת של 'כל הקדוש מחברו חרב מחברו' על יד צוררים ואויבים פראי-מדבר אשר עינם תחשכנה מראות ניצוצי קרני האור להרמת קרן ישראל בארצנו הקדושה. ולא אחת הוכרחתי להפסיק באמצע

16 הרב אליעזר יהודה וולדינברג, שאלות ותשובות "ציץ אליעזר" חלק שלישי, הוצאה שניה, ירושלים, תשמ"ה, עמ' 3.

העיון והכתיבה ע"מ להיסתר במסתרים מחיצי הזעם ורעמי פגזי האויב ולקיים בכך מצוות תורתנו הקדושה 'ונשמרתם מאוד לנפשותיכם'. ומתוך המסתרי סתרים ראינו עין בעין את עין ה' והשגחתו על הכתובים לחיים בירושלים, על כל צעד ושעל בכל עת ורגע [...] ויה"ר שבזכות התורה שקיבלוה ישראל עם קרובו באהבה בהקדמת נעשה לנשמע, ובזכות צבא גדודי ה' הממיתים עצמם באהלה של תורה בכל העיתות והזמנים בכל נפשם ובכל מאודם, והדואגים להרמת קרנה בכבוד, נזכה כבר במהרה [...] לראות בגידוע קרני רשעים, ובהרמת קרן עמנו בכבוד, בקיום הברכה של 'ונתתי שלום בארץ ושכבתם ואין מחריד, והשבתי חיה רעה מן הארץ וחרב לא תעבור בארצכם'.¹⁷ אמנ'.

הרב וולדינברג זכה על ספרו זה לפרס הרב קוק לספרות תורנית מקורית בשנת תשי"ד¹⁸.

הרב יוסף צבי דושינסקי

ב' באייר תש"ח (19 במאי 1948), חמישה ימים לאחר הכרזת המדינה, הצטרף הלגיון הערבי למערכה על ירושלים. הצטרפות זו של כוח סדיר המצויד בתותחים ושריוניות שינתה את יחסי הכוחות בעיר. כוחות הצד היהודי שהיו מצוידים בעיקר בנשק קל התקשו להתמודד עם התקפות הלגיון. מאיר שלנק-שילון ממפקדי ה'הגנה' בגזרה הצפונית של ירושלים הגיע ביום שישי י"ב באייר (21 במאי) אל הרב חנוך סנקוויץ ראש ישיבת 'שפת אמת' של חסידות גור, וביקש ממנו בחורים מהישיבה לעבודות ביצורים שיש צורך לבצע באופן מידי, ורצה להמשיך אותן גם למחרת בשבת. הרב סנקוויץ הפנה אותו לקבל היתר לכך מהרב דושינסקי, רבה של היהדות החרדית בארץ ישראל. הרב דושינסקי סירב להתיר עבודות ביצורים בשבת¹⁹.

למחרת בשבת תקפו כוחות הלגיון שהתרכזו בשכונת שיח' ג'ראח את הר הצופים וכן שכונות יהודיות בגזרה הצפונית של ירושלים, ונבלמו. כאשר נצפתה התארגנות הלגיון להתקפה החלו הכוחות בגזרה להתארגן כדי לבלום אותה. יוסף רימון, ממפקדי משמר העם באזור מאה שערים ובית ישראל, סיפר בזיכרונותיו כי בשבת בבוקר נראו סנקים [אלו היו שריוניות נושאות תותח ולא טנקים] מתקדמים משכונת שיח' ג'ראח

17 שם, סימן טז עמ' עט.

18 אריה אלברט, במחיצת סופרים תורניים, שערים, 10.9.1954, עמ' 4.

19 מאיר שילון, הארץ, מכתבים למערכת, 23.3.1954, עמ' 2. הוא כתב שהסיבה שבגללה הרב אסר הייתה כי מדובר בעשיית אבות מלאכה ולא תולדות, אבל אולי התחלפו לכותב אבות ותולדות עם דאורייתא ודרבנן...

לעבר שכונת בית ישראל. מטה האזור החליט לגייס את אנשי משמר העם המקומיים כדי לחפור חפירות לבלימת השריוניות. רבים מאנשי משמר העם שהוזעקו היו חרדים שהגיעו למקום המפגש ליד בית הפועל המזרחי [רחוב חזנוביץ] כאשר התכוננו ללכת לתפילת שחרית של שבת. נשלחו משלחות אל הרב הראשי הרצוג ואל הרב דושינסקי. תשובת שניהם הייתה זהה: שפיקוח נפש דוחה שבת ויש לצאת לחזית ולחפור את התעלות לבלימת התקפת השריון. הרב דושינסקי ביקש שאם העבודה תתבצע בשתי משמרות ישבצו את החרדים במשמרת השנייה. תוך כדי ההתארגנות ליציאה לעבודה הגיעה הידיעה כי השריונות נסוגות חזרה לשיח' ג'ראח²⁰.

הרב דושינסקי סבר שאין להתיר מראש לחלל שבת בעבודות ביצורים, אלא רק במקרה שנוצר מצב מסוכן המצריך זאת בשבת עצמה. מדי פעם הגיעו אליו אנשי ה'הגנה' והראו לו את ההיתר של הרב הרצוג כדי לבקש גם ממנו היתר, אך הוא סירב. בראש חודש סיון תש"ח כתב הרב דושינסקי לרב הרצוג כי הוא אינו מערער על פסיקתו להתיר עבודות ביצורים בשבת, אך הסביר את הנימוקים ההלכתיים והענייניים להתנגדותו. והוסיף כי "מכח זה לא מצאתי לבבי להתיר. ואני אמרתי לגלות דעתי העני' לכבוד הדר"ג נ"י. וכבודו יהי' לי לפה ולמליץ שלא יפריעו מנוחת²¹".

רבני צפת

בעיה דומה עמדה בפני רבני צפת, הרב אברהם זיידה הלר ששימש כראש ישיבה בצפת, והרב אפרים וינגוט שהיה חבר בית הדין האשכנזי בצפת. הרב הלר היה גם פעיל ציבור וקשור למטה ה'הגנה' בעיר, ושימש כראש ועדת הביטחון וועדת המצב שעסקו בגיוס ובאיסוף כספים לרכישת נשק. הוא שימש ככתובת המקומית לפתרון בעיות הלכתיות.

את המצב בצפת ואת מצבו הוא תיאר בספר זיכרונותיו:

אותה שנה, שנת תש"ח, חל ערב פסח להיות ביום שישי ערב שבת, אך הפעם לא היה אף שמץ מכל אותה התכונה הרבה המאפיינת ערב חג זה

20 מיומנו של יוסף רימון (רכז אזור 10 חבל 3), קובץ חיל משמר העם בירושלים: תש"ח-תש"ט (1948-1949), הוצא לאור על ידי פעילי משמר העם וארגון חברי ההגנה, ירושלים, תשכ"ד 1964, עמ' 57-58. יוסף רימון, איש ותיק ב'הגנה', גר ברחוב חגי 20 בשכונת גאולה. ביתו שימש כמקום אימונים של אנשי ה'הגנה'. במלחמת העצמאות שירת בגלל גילו במשמר העם. ראו עדותו בארכיון תולדות ההגנה, מס' 44. 34.

21 הרב יוסף צבי דושינסקי, איגרת להגריא"ה הרב הראשי לא"י בעניין פעולות ההגנה בירושלים הכרוכות בחילול שבת, מוריה, שנה 24, גיליון א-ב (רעז-רעח), תמוז תשס"א, עמ' נז-נח.

בשנים כתיקונן. אומנם "מרור" היה לנו בשפע... אך רוב מצרכי החג היו "בבל יראה ובבל ימצא". האויב הפגיז אותנו קשה. האוכלוסייה מצאה לה מחסה במרתפים, אך אני בתוקף תפקידי בוועד הביטחון, נאלצתי להתרוצץ בחוץ שעה ארוכה לשם טיפול בבעיות שונות וסידורן. שבתי הביתה עייף ויגע בשעה מאוחרת אחר הצהרים, ובהיותי מתכוון להתרחץ ולהתלבש לכבוד השבת והחג הממשמשים ובאים, בא אלי שליח דחוף, ובידו פתק מאת קצין המטה לעניינים אזרחיים מר יהודה גרוס הי"ד, ובו ביקש ממני להורות לפועלים העובדים עבודת הביצורים, לעבוד גם למחר בשבת וחג, כיון שהם מסרבים לעשות כן.

בקשה זו באה אלי במפתיע, ועוררה בי סערת נפש עזה ולבטים קשים. מימיי לא עמדתי בפני הצורך להכריע במהירות כה רבה בשאלה כבודת משקל ורבת אחריות כזו, אחריות הלכתית חמורה של רב בישראל, להורות ליהודים כי יעשו את שבתם וחגם חול ולצאת לעבודה, ואחריות יותר קשה להורות על הפסקת העבודה ביום זה. אומנם בידוע שהלכה היא כי "פיקוח נפש דוחה שבת", אך הבעיה הייתה אם אומנם הפסקת העבודה ליום אחד בלבד יש בה משום פיקוח נפש?

הייתי מתוח ונרגש מאד, אך התאמצתי לרכז מחשבותיי ולשקול את הבעיה בדעה צלולה כדי להגיע לידי החלטה נכונה ומהירה. ואכן ידיעותיי הבלתי אמצעיות במצבנו הבטחוני ובסכנות האורבות לנו עזרו לי להתגבר על מבוכתי ולבטיי. ידעתי כי עמדותינו ועמדות הערבים סמוכות זו לזו, ובמקומות מסוימים המרחק ביניהן הוא מטרים מספר בלבד, וכי הערבים מתגנבים אל עמדותינו בלילות בחסות החשיכה ומנסים לפוצצן, ולפעמים הם מצליחים בכך, ולכן יש צורך בשיפוץ בלתי פוסק של העמדות הקיימות ובהכנת עמדות רזרביות. לאחר שיקול דעת קצר באתי לידי מסקנה כי כל פיגור בעבודות אלו עלול להיות גורלי ולהמיט עלינו שואה ח"ו, ולכן החלטתי כי עבודות אלו לא זו בלבד שמותרות הן בשבת, אלא שיש בהן גם משום מצוה וחובה, וכי אף אני בעצמי חייב להשתתף בהן הפעם.

מצאתי לנכון לפרסם את החלטתי הנ"ל ב"הודעה" פומבית לציבור, ולבקש מעמיתי הרב וינגוט הישיש כי יחתום גם כן על הודעה זו. אך חששתי כי הרב וינגוט אשר ענייני הביטחון אינם נהירים לו עלול להרבות בשאלות ובוויכוחים, ולא יהיה זמן להדפיס את ההודעה ולפרסמה לפני כניסת השבת והחג, והדבר הדאיג אותי מאוד. הצלחתי לשכנע את הרב וינגוט חיש מהר, ואכן לאחר שהרב שמע את דבריי לא שאל ולא התווכח, אלא אמר לי: אם

אתה תחתום על ההודעה גם אני אחתום עליה. נשמתי לרווחה לשמע דבריו אלו, ומיהרתי לנסח את ההודעה ברוח החלטתי הנ"ל, ומיד לאחר שחתמתי עליה צירף גם הרב וינגוט את חתימתו עליה, הספקתי להדפיסה במכונת כתיבה בכמה העתקים ומסרתי אותה לשליח שחכה, והוא מיהר להדביקם על כותלי בתי הכנסת ובתי המדרש בעיר.

הודעה זו אכן שיכנעה את הפועלים כי עליהם להמשיך את עבודתם מחר, אך נמצאו ביניהם מתי מספר יראים ושלמים, הנזהרים במצוה קלה כבחמורה, אשר לא רצו לסמוך על הודעה זו, ובאו אליי לשאול את פי. גם לאחר שקיבלו ממני תשובה חיובית עדיין לא נחה דעתם כנראה כפי שהעידו על כך פניהם הנפולות ועיניהם הנוגות, אולם לאחר שאמרתי להם כי גם אני אעבוד איתם יחד, מיד אורו עיניהם, היסוסיהם ופקפוקיהם נגוזו כליל, ולמחר באו כולם לעבודה, איש לא נעדר²².

סיכום

הרבנים כמנהיגים הקפידו להישאר עם קהילותיהם גם בימים הקשים של הלחימה, כאשר הם ומשפחותיהם סובלים פיזית ונפשית. למרות הקשיים שתיארו בכתביהם הם המשיכו לעמוד על משמרתם ולמלא במסירות את תפקידיהם, שכללו פסיקה בשאלות שנבעו מהזמן והמצב, שדרשה לעיתים לימוד מעמיק ויכולת לפסוק ולחדש במהירות בתחומים שלא היו בהם תקדימים.

22 א"ז ה'ר, הקרב על צפת, עמ' 24-27.

חדש!

יצא לאור

הכרך הראשון של הסמ"ק

ספר 'עמודי גולה'

ע"פ כתבי היד והדפוסים הראשונים

במהדורה חדשה, מתוקנת ומוערת,

עם הפרדה משופרת ע"פ כתבי היד בין

דברי הסמ"ק להגהות רבנו פרץ.

להשיג באתר מכון שלמה אומן או בטלפון 08-9276664